

Cuprins

<i>Notă la o nouă ediție</i>	5
<i>Cuvânt înainte</i>	7

I. Colinda tip *Furarea astrelor*. Motive și semnificații mitice

1. Cosmos și Haos.....	15
2. Desfrâul sacru.....	19
3. Somnul malefic.....	26
4. Regresiunea în Haos.....	41
5. Demonofobia zeilor.....	46
6. Zeul fulgerului și legarea demonului.....	54
7. Reinstaurarea ordinii cosmice.....	61
<i>Note</i>	64

II. Legenda românească a potopului

1. Masa de fier.....	73
2. Arca, valențe semantice și simbolice.....	78
3. Ce ziua clădea, noaptea se surpa.....	86
4. Legende ale construcțiilor.....	91
5. Toaca lui Noe și Toaca lui Dumnezeu.....	98
6. Rănirea Demiurgului.....	111
7. Întemeietorii.....	115
<i>Note</i>	121

III. Dendromitologie românească. Paltinul

1. Repere istorico-filologice	137
2. Paltinul cosmic	139
3. Paltinul consacrat	145
4. Paltinul magico-apotropaic	155
5. Paltinul funerar.....	158
6. Paltinul psihopomp.....	174
7. Considerații finale.....	186
<i>Note</i>	187

IV. Balaurul și solomonarul. Termenii unei ecuații mitice arhetipale

1. Șaman – solomonar.....	199
2. <i>Kapnobates</i> – solomonar.....	201
3. Balaur – solomonar.....	219
4. Solomon – solomonar	245
5. Gonitor de nori – solomonar.....	263
6. Zgrăbunțaș – solomonar	266
7. Carte – solomonar.....	270
<i>Note</i>	288

V. Labirintul. Un monstru arhitectonic

1. Ordine și Haos	305
2. Ghem și Labirint.....	310
3. Dedal și Ariadna.....	313
4. „Legarea” Minotaurului.....	318
5. Răpunerea monstrului. Schița de tipologie.....	335
6. Fecioara și Fiara. Legarea magico-erotică	342
7. Analogii mito-simbolice	359
<i>Note</i>	363

VI. Folclorul copiilor. Reminiscente magico-rituale

1. <i>Homo ludens</i> – <i>Homo magus</i>	375
2. Decapitarea rituală	382
3. De la sacrificii umane la ofrande alimentare.....	390
4. Meteorologia magică a cărămidarilor.....	393
5. Omul, partenerul zeului.....	396
6. Demonologie populară.....	401
7. Din nou despre legarea demonului.....	406
<i>Note</i>	409

VII. Narcotice și halucinogene în spațiul carpato-dunărean. Utilizarea cu caracter religios și magico-ritual a plantelor psihotrope

1. Mătrăguna, măselarița și muscarița.....	415
2. Intoxicări involuntare.....	429
3. Fumigații de canabis și de alte plante halucinogene. De la Herodot la Strabon.....	435
4. Vița-de-vie și iedera. <i>Zalmoxis vs Dionysos</i>	450
5. Plante magice și halucinogene.....	461
6. „Prăjitura morților”: narcotice pentru lumea de dincolo.....	475
7. Opium, hașiș, tutun. Ciubuce, narghilele, tabachere.....	481
<i>Note</i>	524

VIII. Graiul îngerilor. Reconstituiri, dispute, utopii

1. <i>Lingua Adamica</i>	545
2. Experimentele suveranilor și disputele teologilor	548
3. Cea mai veche atestare a motivului.....	555
4. Cartea lui Solomon.....	557
5. Cartea-copac.....	559
6. Cartea-hrană	562
7. Cartea-templu.....	565
<i>Note</i>	569

IX. Antropologia locuirii tradiționale

1. Omul între Natură și Cultură	575
2. Buricul pământului.....	576
3. (U)topograma satului tradițional	578
4. Lumea de dincolo și lumea de dincoace	580
5. <i>Urbi et orbi</i>	582
6. Magia și mitologia hotarului.....	583
7. În loc de concluzii	586
<i>Note</i>	586
<i>Tabela ilustrațiilor</i>	589
<i>Index tematic</i>	595
<i>Index de nume</i>	609

© 2004, 2013 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: *Sf. Gheorghe și fecioara răpunând balaurul*, miniatură din *The Breviary of the Duke of Bedford*, 1424-1435 (detaliu), Bibliothèque Nationale de France (prelucrare grafică de Florin Pădurean)

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

OIȘTEANU, ANDREI

Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească / Andrei Oișteanu. – Ed. a 2-a, rev. – Iași: Polirom, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN print: 978-973-46-3450-7

ISBN ePub: 978-973-46-3714-0

ISBN PDF: 978-973-46-3715-7

39(498)

124.1

Printed in ROMANIA

Andrei OIȘTEANU

Ordine și Haos

Mit și magie în cultura
tradițională românească

Ediția a II-a, revăzută, adăugită și ilustrată

POLIROM
2013

Aceste câteva amănunte biografice ridică o altă întrebare. De când putea să cunoască Budai-Deleanu cuvântul *solomonar*? Cu siguranță, dinainte de anul 1783, când a părăsit pentru totdeauna Ardealul. Și, probabil, din vremea copilăriei sale (1760-1772), în satul natal de pe valea Mureșului, spațiu mirific despre care își va aminti cu nostalgie că avea munții și cerul „plini de balauri” (93, p. 558).

Informațiile despre solomonari date de poet în text și în nota de subsol din prima variantă a „poemationului iroi-comico-satiric” sunt foarte corecte și aproape complete (esențializate). Semn că Ion Budai-Deleanu era familiarizat cu fenomenul folcloric pe care îl prezenta. Cunoștințele sale în domeniu erau chiar mai ample, dacă ținem cont de gesturile tipic solomonărești pe care le pune pe seama vrăjitoarei Brândușa, în versiunea a doua a *Țiganiadei* (V, 70-76; cf. 94, pp. 165-167). Vrăjitoarea „cheamă cu sâla” balauri din vâltoare, le pune căpestre magice, zboară cu ei prin văzduh într-un car desenat de ea pe colb (în legătură cu acest ultim motiv, ca fiind specific legendelor solomonărești, vezi 39, p. 30; 12, p. 810).

b) Ion Budai-Deleanu nu este singurul dintre corifeii *Școlii Ardelene* care a consemnat termenul în discuție. Samuil Micu-Klein a introdus termenul *solomonariu*, ca articol independent, în al său *Dictionarium valachico-latinum*. Fără să găsească echivalentul latin sau german al cuvântului, învățatul ardelean a indicat totuși (informație prețioasă) corespondentul maghiar: *garabantzás Diák* (96, p. 424). În acest caz, știm exact când și unde a încheiat autorul lucrul la dicționar, datele fiind indicate la sfârșitul manuscrisului: *In Monasterio SSS Trinitatis 1801. 10, Martii. Balasfalvae* („În mănăstirea Sfintei Troițe. 10 martie 1801, Blaj”). Să mai consemnez faptul că s-a considerat această atestare a termenului solomonar ca fiind cea mai veche (3, p. 39).

c) Având ca punct de plecare dicționarul rămas în manuscris al lui Samuil Micu, dar fiind o operă colectivă a mai multor reprezentanți ai *Școlii Ardelene* (Samuil Micu, Petru Maior ș.a.), așa-numitul „Lexicon de la Buda” (*Lexiconu Romănescu – Lătinescu – Ungurescu – Nemțescu...*) a fost tipărit la tipografia Universității din Buda, în anul 1825. De data aceasta, termenul românesc *solomonariu* a beneficiat de echivalări în toate celelalte trei limbi: latină (*imbricator*), maghiară (*garabantzás deák*) și germană (*der*

Wattermacher, Wettertreiber, Lumpenmann) (98, p. 654). Anul tipăririi *Lexiconului* nu este concludent. Așa cum declară din titlu autorii, el a fost redactat „în cursul a treizeci și mai multor ani” (98), deci începând cam din jurul anului 1790 (168). Moses Gaster a indicat această atestare a cuvântului *solomonar* ca fiind cea mai veche (23).

d) În ordine cronologică, a patra atestare este datată 1840, fiind vorba de un articol semnat Dr. Vlasici], publicat într-o cunoscută revistă brașoveană. Iată un fragment din acest articol: „[Peatra înțelepților] este la mulți dintre oamenii noștri cunoscută supt numele *Șolomânia*. Adecă mulți gândesc, cum că, deacă cineva peste fire învață 13 școli acela știe purta norii, și a se însoți cu demonii și duhuri necurate, care i-ar aduce *Cartea Șolomânia* numită, și care carte, care cetește poate să aibă tot ce dorește pe această lume” (99). Scris în spirit iluminist, „spre stricarea acestii credinți deșarte”, articolul este important pentru că el conține, se pare pentru prima dată, informații privind atât inițierea solomonarilor („învață 13 școli”, la fel ca în tradițiile sârbești, croate și maghiare), cât și cartea magică a acestora, prezentată ca fiind o piatră-talisman, conținând nouă litere tainice (vezi reproducerea ei mai jos, la p. 278).

e) În 1843, poetul moldovean Costache Stamati (circa 1786-1869) scrie și el despre „Cartea Împăratului Solomon” (*Solomonie*) și, în general, despre „solomonii” (131). Voi reveni mai jos la acest subiect.

f) Ulterior, legende și credințe ardelenesti referitoare la solomonari sunt publicate la Brașov, în 1857, de Fr. Müller, și la Sibiu, în 1866, de W. Schmidt.

Într-o legendă (*Die Erben von Salamonis Weisheit*) culeasă de Fr. Müller din zona Sighișoarei se spune: „Împăratul Solomon era un mare vrăjitor. Cu cuvinte magice putea să deschidă sau să închidă cerul, putea să facă să înghețe apa din lacuri, putea să aducă pe câmpuri roua sau să facă să cadă grindina, sau altele asemănătoare [169]. Moștenitorii înțelepciunii sale se numesc șolomonari” (30). Este, după știința mea, prima dată când se consemnează, și încă într-o formă atât de tranșantă, relația dintre regele biblic Solomon și vrăjitorii numiți *solomonari*. Această credință se regăsește peste aproape un secol într-un basm bucovinean cules în 1932: „Puterea

solomonarilor [...] o au de la împăratul cel înțelept Solomon, care a stăpânit toate tainele de pe lumea asta" (109, p. 178).

W. Schmidt relatează legende din zonele Făgăraș și Sibiu, care conțin principalele coordonate ale scenariului cunoscut: inițierea solomonarului la „școala balaurului”, învățarea limbilor animalelor și a tuturor formulelor magice, în școală intră zece ucenici, dar ies numai nouă, „Cartea solomonarului”, scoaterea balaurului din lac, zborul în nori călare pe balaur, stăpânirea stihilor atmosferice etc. (24).

g) Abia în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea încep să apară mențiuni mai substanțiale (credințe și legende) referitoare la solomonari din zone românești din afara Ardealului, datorate în special folcloriștilor bucovineni Sim. Fl. Marian și Ion G. Sbiera (170). Despre relația dintre solomonari și balauri vorbește și Ion Creangă în cunoscuta sa nuvelă *Moș Nichifor Coțcariul* (1877). Evreica Malca, fiica jupânului Strul din Tg. Neamț, nu este înspăimântată doar de lupi (*licofobia* este percepută de români ca fiind o „maladie evreiască”; cf. 205), ci și de balauri. Noroc cu Moș Nichifor, care o liniștește: „Eu unul știu solomonii și nu mă prea tem nici de balauri”. „Da' ce-s acele solomonii?”, îl întreabă curioasă Malca. „Asta nu se poate spune”, zice tranșant Moș Nichifor, cu un aer de mare inițiat (206).

Desigur, tot acest excurs cronologic își are rosturile sale, dar datele privind primele atestări (când? unde? ce?) nu pot fi luate în valoare absolută, ci relativă. În general, data primei atestări a unui cuvânt (sfârșitul secolului al XVIII-lea, în acest caz) nu este decât un argument necesar, nu și suficient. Pentru că ea nu probează decât vag și intuitiv epoca (și, eventual, zona) când (și, eventual, unde) acest termen s-a născut și a intrat în lexic. De aceea, pentru a susține ipoteza formulată mai sus, aducerea altor argumente pare a fi obligatorie.

3. Tradiția referitoare la legendarul rege Solomon și, în special, aceea privind prodigioasele sale cunoștințe și practici magice a pătruns în conștiința populației românești mai ales prin așa-numitele *bronografe* – „un fel de repertorii de istorie universală” care cuprindeau „legende apocrife, în care marile personalități ale *Vechiului Testament* [inclusiv Solomon – n. A.O.] sunt înfățișate într-o lumină nouă, prinse în urzeala unor legende pe care nu le

întâlnim în paginile Bibliei” (27, II, pp. 33-35). Cronografe slave sau grecești au circulat în Țările Române încă din secolul al XVI-lea, dar traducerea lor în românește și intensa lor răspândire s-au produs începând din secolul al XVII-lea.

Cea mai veche traducere și prelucrare (după diferite „cărți slavonești” și „alte izvoade”) este aceea a călugărului oltean Mihail Moxa, din anul 1620. Acest „prim” cronograf însă nu prezintă un interes deosebit în cadrul discuției noastre, și aceasta din două motive. În primul rând, pentru că a avut, se pare, o răspândire redusă, necunoscându-se până în prezent decât trei manuscrise (prototipul lui Moxa și două copii). Un al doilea motiv al lipsei de interes este acela că scrierea respectivă nu prezintă presupusele calități de mare vrăjitor și de stăpân al demonilor, atribuite de regulă lui Solomon în textele apocrife. În *Hronograful lui Moxa*, domnia regelui Solomon este prezentată lapidar, într-o singură frază anostă: „Solomon era de 12 a(n)i, când stătu împărat; și făcu besearca Sionului și împărăți 40 de ai” (90, p. 354).

Cu totul altfel se prezintă situația cu cronografele traduse „după grece pã limba rumânească” (mss. BAR nr. 938). Aceste traduceri s-au efectuat „pe la jumătatea secolului al XVII-lea” (27, I, p. 142) sau, mai exact, între anii 1637 și 1679 (tipul Danovici, după cronograful Cigalas) și, respectiv, între anii 1631 și 1687 (după cronograful Dorotei). Iată numai câteva dintre calitățile de mare înțelept și vrăjitor atribuite lui Solomon, așa cum apar consemnate într-un hronograf românesc din secolul al XVIII-lea: „Și au aflat [Solomon] firea a tot ce iaste în lume, a oamenilor, a dobitoacelor, a păsirilor, a gadinilor, a peștilor, a ierbilor, a jiviniilor și a câte știm că sunt în lume pe supt ceriu și pre pământ, și în ape, toate cu înțelepciunea sa le-au aflat, care înțelepciune-i era dată de la Dumnedzãu. Așijderea și planitele și crângurile și toată tocmala ceriului și de supt ceriu știa și cum va lega pre diavoli și cum îi cheamã pe numele lor și toate vrăjile. Așijderea toate leacurile și toate doftoriile și toate ierbile, care de ce leac era. Toate acestea le-au cunoscut Solomon cu înțelepciunea sa” (102, p. 224).

De la jumătatea secolului al XVII-lea până la începutul celui de al XIX-lea, cronografele – devenite adevărate cărți populare – „au circulat de o manieră de-a dreptul impresionantă, sub forma a zeci și zeci de copii manuscrise, pe o arie întinsă, incluzând toate cele trei provincii românești” (91, p. 46). În această perioadă, cronografele de sorginte bizantină au ieșit din cercul relativ închis

al lumii clericale și – cum a observat Nicolae Cartoian – „au pătruns, prin cărturarii mărunți, în masele adânci ale poporului și au lăsat în folclorul nostru urme care dăinuiesc până astăzi” (31, p. 246).

Nu numai calitățile taumaturgice atribuite lui Solomon, ci și cele sapiențiale au impresionat puternic mentalitatea populară românească. Într-o mulțime de texte folclorice apare figura celui numit „Preminte Solomon”, personaj atât de îndrăgit și de popular, încât și-a pierdut, în timp, coordonatele spațio-temporale care îl defineau. El devine de multe ori contemporan și consătean cu povestitorul, iar oamenii apelează la sfaturile lui ca la cele ale unui moșneag înțelept din satul lor (vezi 28, p. 91 și povestea „Preminte Solomon și cele două fete”; *cf.* 109).

4. Un alt fenomen sociocultural care a contribuit în mare măsură la trecerea vrăjitorilor populari sub patronajul lui Solomon a fost ofensiva declanșată de Biserică, în secolele XVII-XVIII, împotriva practicilor păgâne și vrăjitorești. Este o epocă în care Biserica Ortodoxă Română s-a simțit suficient de puternică și de organizată pentru a încerca să diminueze amploarea acestei mentalități, considerată nu numai ca fiind nocivă, dar și concurentă. Acțiunea nu a fost dintre cele mai simple. În spațiul românesc nu ar fi fost nici posibil, nici recomandabil un război fățiș și total împotriva vrăjitoriei, de tipul celui purtat, începând din secolul al XIII-lea, în vestul și centrul continentului, unde, conform unei statistici, numărul celor executați sub învinuirea de-a fi practicat vrăjitoria s-a ridicat la aproape 10 milioane (50, p. 54). S-ar putea ca acest număr să fi fost chiar mai mare, dacă ținem seama, pe de o parte, de faptul că, la data redactării statisticilor respective (1749), o informare exhaustivă asupra execuțiilor din toate colțurile Europei era practic imposibilă și, pe de altă parte, de faptul că și după această dată au mai fost semnalate execuții de vrăjitori, chiar dacă sporadice și ilegale (86, p. 176).

Spun că o astfel de „cruciadă” din partea ortodoxiei române nu ar fi fost posibilă la nivelul Evului Mediu, pe de o parte, datorită relativ slabei organizări a Bisericii și, pe de altă parte, datorită toleranței religioase de care a dat dovadă ortodoxia română de-a lungul timpului (103, pp. 91-92). Biserica Ortodoxă Română – spunea Ioan Petru Culianu – nu a fost „îndeajuns de puternică pentru a purcede la persecuții împotriva vrăjitoriei”, ea neavând „puterea de a exercita activități represive” (199, pp. 330-333).

26. Vrăjitoare arse pe rug. Una dintre ele este salvată din flăcări de un dragon înaripat (gravură germană, 1555)

Spun, de asemenea, că un „război” de acest tip nu ar fi fost recomandabil în Țările Române, pentru că rezultatele lui ar fi putut fi contrare celor așteptate, compromițând însăși doctrina creștină în ochii populației, care practica un soi de creștinism folcloric, cu slabe trăsături dogmatice și, în schimb, cu viguroase filoane magico-păgâne.

Gesturile și practicile magice dublau efectiv toate acțiunile și evenimentele, fie ele individuale sau colective, sociale sau naturale etc. Iată, de pildă, ce scria învățatul bănățean Dimitrie Țichindeal, care a tradus („de pre limba serbiască în limba daco-romaniască”) și a adaptat la realitățile românești cartea lui Dositei Obradovici *Sfaturile a înțeleajerii cei sănătoase* (Buda, 1802, p. 37). „Din vremile cele dedemult s-au obicinuit românii cu descântece și vrăji – nota Țichindeal –, și până în zioa de astăzi le țin (însă prostimea), așa cât, când se nasc, vrăjesc, când se botează, vrăjesc, când se însoară sau mărită, vrăjesc, când intră în beserică, când stă în beserică și când iasă din beserică tot vrăjesc, la serbători mari vrăjesc, când se betelesc, când mor încă vrăjesc, și pentru ca să poată merje sufletul la Dumnezeu încă vrăjesc, când cumpără, când vinde, când merg să fure, când merg la